

Handboek justitiepastoraat

**Context, theologie en praktijk van het
protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat**

A.H.M. van Iersel en J.D.W. Eerbeek (redactie)

Publicatiereeks van het Centrum voor Justitiepastoraat

DAMON

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
1. Justitiepastoraat te midden van maatschappelijke en religieuze ontwikkelingen. Een inleiding op het Handboek <i>Fred van Iersel, Jan Eerbeek & Rein Bijkerk</i>	11
Pastorale omgeving	
2. De gewonde gemeenschap. Over barmhartigheid en gevangenschap <i>Theo de Wit</i>	31
3. Kwantitatieve ontwikkelingen in criminaliteit en de strafrechtsketen, 1995-2006 <i>Wieger van der Heide & Sunil Choenni</i>	55
4. Perspectief op beleid <i>Mark van Koppen</i>	87
5. Positie en werkwijze van het justitiepastoraat in de inrichtingen <i>Jan Eerbeek & Fred van Iersel</i>	101
6. Perspectieven van vloeibaar ritueel. Het actuele ritueel-liturgische milieu gepeild <i>Paul Post</i>	113
7. Pastoraat en psychopathologie: “Jezus keek hem liefdevol aan” <i>Jan Bodisco Massink</i>	144
8. Het religieus profiel van gedetineerden, met het oog op herstelgericht pastoraat <i>Leo Spruit</i>	155

Pastorale uitgangspunten

9. Theologische kernthema's <i>Jan Eerbeek & Fred van Iersel</i>	173
10. De justitiepastor vanuit pastoraaltheologisch perspectief <i>Fred van Iersel & Jan Eerbeek</i>	193
11. Justitiepastoraat en herstel. Een positiebepaling <i>Anne-Mie Jonckheere</i>	210
12. De verborgen kracht van schuldverwerking. Een Bijbels-theologische fundering van herstelgericht pastoraat <i>Henri Veldhuis</i>	228
13. Pastorale doelen: wat beoogt de justitiepastor? <i>Tjeu van Knippenberg</i>	243

Pastorale taakuitoefening

14. Herstelgericht pastoraat en diaconie, vrijwilligerswerk en oriëntatie op nazorg <i>Wim Timmer</i>	267
15. Liturgisch pastoraat. De justitiepastor als voorganger <i>Theo van Dun</i>	292
16. Individueel pastoraat <i>Ben Rijpkema & Marja Terlouw-Sterk</i>	349
17. Pastoraal groepswerk <i>Christiaan Donner & Ryan van Eijk</i>	373
18. Schriftgebruik en exegese in het justitiepastoraat <i>Renilde van Wieringen & Folly Hemrica</i>	409
19. Crisispastoraat <i>Fred van Iersel & Jan van Eerbeek</i>	430

<i>Inhoudsopgave</i>	7
----------------------	---

20. Internationaal perspectief <i>Gerard Loman & Hittjo Hummelen</i>	437
---	-----

Verdieping

21. De noodzaak van godsdienstig pluralisme in een democratische rechtsstaat <i>Ton Boeschoten & Fred van Iersel</i>	443
22. De legitimatie van justitiepastoraat als geestelijke verzorging in inrichtingen van Justitie <i>Ton Boeschoten & Fred van Iersel</i>	488

Bijlagen

A. Grondslagdocument. De interpretatie van het besturingsmodel geestelijke verzorging bij Justitie	537
B. Ambtelijke competenties van de protestantse geestelijk verzorger / justitiepredikant/pastor bij het ministerie van Justitie	545
C. Ambtelijk competentieprofiel van de rooms-katholieke geestelijk verzorger/justitiepastor bij de Dienst Justitiële Inrichtingen	565
D. Brief van de hoofddirecteur Dienst Justitiële Inrichtingen over “Geestelijke verzorging religieuze groeperingen”	587

Personalia	591
-------------------	-----

Voorwoord

In december 1964 verscheen de uitgave *Het gevangenispastoraat, een losbladig werkboek*, uitgegeven door toenmalig hoofdpredikant bij de inrichtingen van Justitie ds. A.H. Hellemans en toenmalig hoofdaalmoezenier bij de inrichtingen van Justitie mgr. H.A.J.A. Verheggen. In die uitgave werd de context van het gevangenispastoraat beschreven uit pastoraal perspectief, en werd tevens inzicht gegeven in taakopvattingen en werkwijzen van het gevangenispastoraat. Dit werk zette voor vele jaren een standaard voor de protestantse en rooms-katholieke justitiepastores. Het vertegenwoordigde een mijlpaal in de deskundigheidsbevordering die door vele initiatieven werd gevolgd.

Voor u ligt nu het *Handboek justitiepastoraat*. Dit boek heeft een vergelijkbare ambitie als genoemde uitgave. Het geeft inzichten en context, taakopvattingen en praktijken van het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat. Het komt voort uit de bereflecteerde praktijken van het justitiepastoraat en het laat de samenhang zien van het totale pakket aan werkzaamheden. Daarnaast biedt het ook theologische funderingen die in onze huidige sociaal-culturele omgeving meer dan voorheen noodzakelijk zijn geworden. Met dit Handboek verbinden wij de ambitie dat het tevens een richting zal wijzen waarin het justitiepastoraat zich in de komende jaren zal ontwikkelen. Die richting is te typeren als een oriëntatie op 'herstelgericht pastoraat'. Dit begrip biedt het overkoepelende perspectief van het Handboek. De inhoud van herstelgericht pastoraat komt dan ook in vele bijdragen aan de orde, telkens vanuit een andere gezichtshoek.

Het doel van deze uitgave is drieërlei. Het beoogt allereerst een nieuwe impuls te geven aan de deskundigheidsbevordering binnen het werkveld van het justitiepastoraat door reflectie op de context, uitgangspunten en praktijken te stimuleren die zo noodzakelijk is in een dynamische maatschappelijke omgeving en werkomgeving. Ten tweede wordt met dit boek beoogd lezers uit de omgeving van het justitiepastoraat inzicht te verschaffen in achtergronden, inhouden en werkwijzen van het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat. Maar het belangrijkste en overkoepelende doel van dit boek is om ook in praktische zin bij te dragen aan de kwaliteit van de pastorale zorg voor gedetineerden. Want om hen, de ingeslotenen in inrichtingen van Justitie, draait heel de justitiepastorale zorg en dus ook alle kwaliteitszorg.

Deze uitgave zou onmogelijk zijn geweest zonder de medewerking van de vele auteurs vanuit de Dienst Justitiële Inrichtingen en het justitiepastoraat, en van een aantal externe deskundigen die bereid zijn gevonden hun specifieke expertise ter beschikking te stellen. Hen allen danken wij ten zeerste.

Wij danken de Dienst Justitiële Inrichtingen van het ministerie van Justitie voor het mogelijk maken van de uitgave van dit Handboek. We danken ook uitgeverij Damon voor de prettige samenwerking.

Dit boek zou niet tot stand zijn gekomen zonder redactionele advisering en medewerking van drs. R.P.F. Bijkerk en de heer O.A.M. van Amelvoort die het redactieproces begeleidden en de bureauredactie verzorgden. Zij leverden ook een hoogwaardige bijdrage aan de helderheid van teksten en, zeker niet meer minder belangrijk, aan de onderlinge samenhang van de bijdragen. Wij danken tevens drs. G.R.M. van Dartel, secretaris van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, die ons waardevolle adviezen verschafte over oecumenische aspecten van deze uitgave.

Wij danken eveneens onze zendende instanties voor het in ons gestelde vertrouwen om dit werk doorgang te laten vinden. Het spreekt vanzelf dat deze uitgave zich beweegt binnen de door de zendende instanties gestelde theologische en beleidsmatige kaders en hieraan een nadere uitwerking beoogt te geven.

Deze uitgave zou zeker niet mogelijk zijn geweest zonder de decennialange en vruchtbare oecumenische samenwerking tussen het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat, waarvoor de basis door onze voorgangers en door de vele in de praktijk werkzame justitiepastores is gelegd.

Dit boek verschijnt als eerste in een reeks van het op 24 september 2009 opgerichte Centrum voor Justitiepastoraat van de Universiteit van Tilburg en de Theologische Universiteit Kampen. Daarmee is tevens gezegd dat dit boek niet zozeer een eindpunt in een ontwikkeling markeert als wel een nieuw begin.

Drs. J.D.W. Eerbeek, hoofdpredikant bij de Dienst Geestelijke Verzorging van de Dienst Justitiële Inrichtingen.

Prof.dr. A.H.M. van Iersel, hoofdaalmoezenier bij de Dienst Geestelijke Verzorging van de Dienst Justitiële Inrichtingen.

's-Gravenhage, 24 september 2009

1. Justitiepastoraat te midden van maatschappelijke en religieuze ontwikkelingen

Een inleiding op het Handboek

Fred van Iersel, Jan Eerbeek & Rein Bijkerk

Er zijn verschillende redenen om dit Handboek te publiceren. De eerste en belangrijkste reden is dat de context van het justitiepastoraat in ruime zin heel dynamisch in ontwikkeling is. Het gaat hierbij om ontwikkelingen op religieus, cultureel en algemeen maatschappelijk gebied. Enkele daarvan zullen we in dit verkennend essay uitwerken. Vervolgens zijn er ontwikkelingen in de justitiële context, de handelingscontext waartoe het justitiepastoraat zich moet verhouden. Het justitiepastoraat werkt immers ten behoeve van ingeslotenen in inrichtingen van Justitie: gedetineerden in huizen van bewaring en gevangenissen, patiënten in tbs-klinieken, pupillen in justitiële jeugdinrichtingen, vreemdelingen in detentiecentra en uitzetcentra, en vrouwen in detentie. Op hen en op de geestelijke verzorging zelf zijn al deze contextuele factoren van invloed, en dat is de reden om in dit Handboek ook enkele hoofdstukken contextanalyse op te nemen. Vervolgens is er het gegeven van de vorming van één landelijke Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) bij de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) per 1 april 2004. De vormgeving van deze dienst en haar besturing vanuit de overheid en de genootschappen op geestelijke grondslag heeft veel aandacht gevraagd van de genootschappen, en de overheid, en ook van de geestelijke verzorgers zelf. Het is juist daarom passend de inhoud van het werk van het justitiepastoraat met vernieuwde kracht centraal te stellen en te borgen. Want om de inhoud van het werk, om pastorale zorg voor gedetineerden, draait de geestelijke verzorging. Het zijn de gedetineerden die recht hebben op geestelijke verzorging, en die er recht op hebben dat de kwaliteit van de inhoud ervan goed wordt geborgd.

In het vervolg van dit hoofdstuk worden enkele relevante ontwikkelingen op cultureel en religieus terrein besproken die van invloed zijn op het justitiepastoraat. Dit gebeurt niet uitputtend, maar aanduidend. Het gaat er hierbij om achtergronden van het pastoraatsconcept te ontvouwen dat wij in dit Handboek vertolken en verantwoorden. Het hoofdstuk eindigt

met een beschrijving van de opzet en een verantwoording van de indeling in hoofdstukken.

1. Benaderingen van criminaliteit en detentie

Naast deze religieuze, culturele en maatschappelijke ontwikkelingen is ook specifiek het denken over criminaliteit en detentie, over jeugdzorg, over tbs, en het denken over vreemdelingen sterk in ontwikkeling geraakt. Een denker als Dalrymple (2005) thematiseert niet voor niets de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden. Maar wat betekent deze invalshoek voor pastoraat? Volgen we deze visie of zetten we toch een eigen koers in? We hoeven voorts alleen maar terug te denken aan de discussies over het tbs-stelsel en het generaal pardon, aan de bezinning op terugdringing van recidive en op detentieconcepten. Deze ontwikkelingen vragen om een positionering van het justitiepastoraat vanuit de inhoud van het werk. Moet het justitiepastoraat bijvoorbeeld niet meer werk maken van een pastorale bijdrage aan delictverwerking? Het inspelen op deze ontwikkelingen geschiedt, zoals in dit Handboek zal blijken, door herstelgericht pastoraat.

2. Culturele ontwikkelingen en hun implicaties voor het justitiepastoraat

Er zijn culturele ontwikkelingen die grote betekenis hebben als context van justitiepastoraat. Startpunt is onderstaande aanduiding van ontzuiling en haar consequenties. De verzuiling was onder meer een manier om conflicten tussen religies of denominaties en de daarmee corresponderende politiek-maatschappelijke stromingen te beheersen. Alleen de top van de zuilen communiceerde met elkaar, hetgeen gepaard ging met interne disciplineren en sociale controle. Ontzuiling daarentegen kan deels worden beschouwd worden als een beperking van de domeinen waarop religies invloed uitoefenen, en tegelijk als het binnen de denominaties brengen van conflictpotentieel voor gebieden die alle denominaties tot hun domein rekenen en tot voor kort alleen voorwerp van bespreking tussen elites waren.

De Nederlandse samenleving heeft op dit conflictpotentieel gereageerd door twee consensusmechanismen te ontwikkelen. Ten eerste een procedurele, niet inhoudelijke, oriëntatie bij normstellingen rond ethische thema's zoals abortus en euthanasie. Het trefwoord van deze proceduralistische ethiek is 'zorgvuldigheid'. Dit sluit aan bij de rechtstatelijke beginselen van vrijheid en gelijkheid waarvoor procedurele waarborgen een noodzakelijk instrument zijn. Ten tweede is er het doen vervagen van waarheid en waarden tot een abstracte universaliteit: het 'ietsisme' ten aanzien van